

Diamant, diamantairs en diamantbewerkers, 1900-1950. Studiedag over de geschiedenis van de Belgische diamantnijverheid

*Martine Vermandere,
Amsab-Centrum Antwerpen*

Uit de goede samenwerking tussen Eric Laureys, Soma-vorser (Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij) en Martine Vermandere, (vorser-coördinator Amsab-Centrum Antwerpen) rond hun beider onderzoeksthema, de diamantnijverheid, groeide het idee van het opzetten van een studiedag. Ondanks de belangrijke plaats van deze nijverheid in de Belgische economie en de uitzonderlijke internationale positie van Antwerpen in deze sector, moet worden vastgesteld dat de wetenschappelijke studie van de historiek van de diamantsector nog maar in de kinderschoenen staat. Nochtans zijn er verschillende invalshoeken om de Belgische diamantnijverheid te bestuderen. Naast de economische betekenis van de sector, is er de grote joodse aanwezigheid. Daarnaast staat de diamantnijverheid bekend voor haar vooruitstrevende aanpak van de sociale verhoudingen tussen arbeiders en

---

Voor een diamanttentoonstelling te Antwerpen ontwierp Meunier een 'vrijheidsbeeld' waarvan de sokkel met voor 4 miljoen aan diamanten ingelegd was

patroons. Ook in het kader van de huidige belangstelling voor het ontvreemde joodse bezit uit de Tweede Wereldoorlog kwam de diamantnijverheid in de kijker. Op 17 november 2000 stelde de Hoge Raad voor Diamant voor deze studiedag een zaal ter beschikking midden in de diamantbuurt. Soma en Amsab stonden samen in voor de organisatie. Wouter Steenhaut, directeur van Amsab, zat de studiedag voor. De organisatoren trachtten op deze dag een synthese te brengen van het meest recente historisch onderzoek. Zowel de sociale geschiedenis van de diamantnijverheid als de joodse aanwezigheid kwamen hierbij aan bod. Bij dit laatste thema ging de belangstelling vooral uit naar de 'diamantdiaspora' en de confrontatie met nazi-Duitsland vóór en tijdens de bezetting van 1940-1944.

Jan Walgrave, voormalig conservator van het Diamantmuseum, schetste als inleiding de historiek van de diamantindustrie en gaf reeds een aantal suggesties voor verdere studie.

Rond de vorige eeuwwisseling kwamen heel wat Amsterdammers in de Antwerpse diamantnijverheid terecht. Een grondig onderzoek naar de drijfveren voor de verhuizing van deze diamantbewerkers, een vergelijking van de regelgeving in beide steden en de verhouding van de Amsterdammers met de plaatselijke diamantarbeiders is nog nooit uitgevoerd. Boeiend om na te gaan is ook de evolutie van de diamantslijperijarchitectuur en de hiermee verbonden arbeidscondities. Brandend actueel is de controle van de diamanthandel. In 1890 werd door De Beers te Londen het Syndicaat opgericht

met als doel de handel in diamant te controleren. Een studie naar het ontstaan en de evolutie van de relatie tussen De Beers en Antwerpen ontbreekt vooralsnog. Walgrave wees in zijn bijdrage ook op de betekenis van de Eerste Wereldoorlog voor de diamantnijverheid. Deze oorlog was lang niet catastrofaal voor de sector. Veel mensen zagen in diamant 'vluchtkapitaal' en de vraag naar diamant nam dan ook niet af. Deze periode en de daaropvolgende jaren moeten bekeken worden in het kader van de image-making van Antwerpen als diamantstad. Opvallend is ook het vlugge herstel van de Antwerpse diamantnijverheid na de Tweede Wereldoorlog. De bronnen voor de bestudering van deze episode, vooral de Engelse, zijn blijkbaar nog nooit grondig doorgenomen.

Martine Vermandere had het over de syndicale strijd en de werking van de Algemene Diamantbewerkersbond van België, de ADB. In 1995 publiceerde zij in de reeks Bijdragen tot de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging van Antwerpen, het boek *Adamastos. 100 jaar Algemene Diamantbewerkersbond van België*, een uitgave van Amsab.

Hoewel niet de oudste, was de diamantbewerkersbond toch één van de invloedrijkste vakbonden binnen de Antwerpse socialistische vakbeweging. De bond was pionier van de arbeidsduurverkortening en van een uitgebouwde sociale zekerheid voor de leden, maar werkte jammer genoeg door zijn verdeeldheid ook vertragend op de ontwikkeling van de socialistische arbeidersbeweging te Antwerpen. De begripsomschrijving van 'adamastos', het Griekse woord waar diamant is van af-

geleid, is perfect toepasbaar op de ADB: onverbidlijk en hard wegens de stakingen die - vooral in de beginperiode - in extreme omstandigheden werden gevoerd; ongehuwd omdat de bond zo lang vasthield aan zijn onafhankelijke positie tegenover de Belgische Werkliedenpartij. Door de specifieke structuur van de diamantnijverheid - waar de grens tussen arbeider en patroon vaak moeilijk te trekken is - en het gebruik van nog ambachtelijke technieken in een tijd waarin andere nijverheden technisch volop evolueerden, kan men deze vakbond moeilijk met andere vergelijken. De perceptie van de diamantnijverheid als een gesloten wereld geeft aan de buitenstaander vaak een verkeerd beeld. Ondanks de goede verstandhouding met de patroons waren in deze luxenijverheid de arbeidsomstandigheden en bijgevolg de sociale strijd hard. De hogere lonen in de betere conjunctuurperiodes wogen veelal niet op tegen de werkonzekerheid in crisistijden. In deze uiteenzetting kwam vooral het gebrek aan bronnen vanuit patroonszijde naar voor. Patroons als Herman Shamisso en Romi Goldmuntz hebben een heel belangrijke rol gespeeld in het afdwingen van eisen van de vakbond. Een degelijke biografie van deze personaliteiten dringt zich dan ook op. Een tweede bevinding is dat over de structuur, de betekenis en de impact van de verschillende graden van zelfstandigheid van diamantbewerkers weinig of niets geweten is. Tenslotte werd ook gewezen op de onontbeerlijkheid van internationale studies. Het gevaar voor delokalisatie, de veelvuldige contacten met buitenlandse diamantcentra en de vele nationaliteiten in de sector, vragen verdere navorsing.

Rudi Van Doorslaer, verbonden aan het Soma en huidig directeur van de Studiecommissie Joodse Goederen bij de Diensten van de Eerste Minister, sprak over de joodse diamantarbeiders tijdens het interbellum. Van Doorslaer promoveerde in 1990 aan de Universiteit Gent op de studie *Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België, 1925-1940*. Hij legde uit hoe er verscheidene gelaagdheden te onderkennen zijn – zowel op het vlak van de migratieperiode, van de afkomst, als van de sociale status – in de groepen joodse migranten in de Antwerpse diamantnijverheid tijdens de jaren '20 en vooral '30. Deze sociale gelaagdheden entten zich daarenboven op de al even grote diversiteit in de deelbewerkingen van de diamant. Steunend op deze sociaal-culturele context werd de syndicale interventie bekeken, en in relatie daarmee, de rol van de joodse communisten. Hij formuleerde ook enkele algemene bedenkingen met betrekking tot de sociaal-economische xenofobie en het antisemitisme in de Antwerpse diamantsector in de tweede helft van de jaren '30. Een thema dat laatst nog in de actualiteit was bij de uitgave van de doctoraalscriptie van Lieven Saerens, *Vreemdelingen in een Wereldstad*⁽¹⁾.

Yves Vassart, pas afgestudeerd als licentiaat Geschiedenis aan de ULB met de eindverhandeling *Le gouvernement belge et la question diamantaire 1914-1919*, onderzocht op welke wijze de Belgische regering tijdens en onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog trachtte de positie van de Antwerpse diamantindustrie te handhaven. Deze oorlog bracht immers een massale emigratie naar de neutrale landen Nederland en En-

geland op gang. De drieduizend Belgische vluchtelingen uit de diamantwereld die naar Nederland gevlucht waren, vestigden zich voornamelijk in Scheveningen en Amsterdam. Er rezen al vlug spanningen tussen de Hollanders en de Belgen. De Hollanders trokken de controle van de steenimport naar zich toe, evenals het patent op werk via de syndicale controle en een Engels-Hollandse commissie waarvan de Belgen uitgesloten waren. De Belgen stichtten verschillende clubs en openden een goed uitgerust opvangkamp voor de gevluchte diamantbewerkers en hun familie. De clubs werden aanvankelijk opgericht als tijdverdrijf, maar de voornaamste club, Antwerpia, groeide al vlug uit tot een beurs voor diamanthandel.

De naar Engeland gevluchte diamantbewerkers gingen vrij vlug opnieuw aan het werk maar hadden ook op te boksen tegen de Engelse delokaliseringpogingen. De diamantschool van Brighton, gesticht door Bernard Oppenheimer⁽²⁾, had als doel verminkte soldaten te reïntegreren via het aanleren van het beroep van diamantbewerker. De stichter had echter als bijbedoeling van de school het wereldcentrum van het diamantslijpen te maken. De Belgische regering, het diplomatieke personeel, de patroons en de werknemers sloten de rangen tegen deze delokaliseringpoging. Het einde van de oorlog betekende meteen het einde van deze dreiging. De terugkeer naar België ging niet zonder een zekere 'goodwill' van de Belgische regering. Zowel aan de naar Engeland als aan de naar Nederland gevluchte diamantbewerkers werden beloftes gedaan om ze, hoogopgeleide arbeiders als ze waren, terug te krijgen. Een aantal van

hen werd zelfs genaturaliseerd. Na deze uiteenzetting bleek dat er dringend een studie zou moeten gemaakt worden rond de contacten van de naar Nederland gevluchte diamantairs met Camille Huysmans. Huysmans, sinds 1905 secretaris van het Internationaal Socialistisch Bureau, probeerde tijdens de Eerste Wereldoorlog een Internationale Socialistische Conferentie te organiseren om de vrede te bewerkstelligen. In 1916 werd de Bond van Belgische Arbeiders in Nederland (BBAN) opgericht die het weekblad *De Belgische Socialist* uitgaf. Deze bond steunde Huysmans' plan. Interessant zou zijn om na te gaan in hoeverre de diamantwereld in de BBAN een rol heeft gespeeld en of hier niet de basis lag van Huysmans' latere - toen hij burgemeester van Antwerpen was - goede contacten met de diamantwereld⁽³⁾.

Raf Hillen, eveneens pas afgestudeerd als licentiaat Moderne Geschiedenis aan de KUL, besprak in zijn bijdrage ook het onderwerp van zijn eindverhandeling, namelijk de invloed van nazi-Duitsland op de sociale situatie in de Antwerpse diamantsector (1933-1939). Hij ging na welke acties de Duitse regering ondernam om de diamantindustrie ook in Duitsland in te voeren en hoe de Antwerpse diamantwereld daarop reageerde. Hij bekeek zowel de kant van de werknemers als deze van de werkgevers, zowel de handel als de industrie. Daarbij kwam niet zozeer de handelswijze van de Duitsers als wel de reactie van de verschillende diamantorganisaties in Antwerpen aan bod. Maar, veel breder dan deze rechtstreekse interferentie, toonde hij aan hoe de behandeling van de joden door nazi-Duitsland

zowel rechtstreekse als onrechtstreekse gevolgen had voor de diamantsector. Rechtstreeks door het ontstaan van een nieuwe concurrerende arbeidersgroep in de sector. Onrechtstreeks door het ontstaan van antisemitische actiegroepen, waarbij vooral de rol van Volksverwering in de agitatie tegen de joden in de diamantsector naar voren kwam. Verder besteedde hij ook aandacht aan de boycotactie tegen nazi-Duitsland⁽⁴⁾.

Als laatste spreker en grote publiekstrekker stond Eric Laureys geprogrammeerd. Hij is sinds 1996 als vorser verbonden aan Soma en sinds 1997 expert in diamantaan gelegenheden bij de Studiecommissie Joodse Goederen. Hij bereidt momenteel een doctoraatsverhandeling voor aan de VUB over de Duitse diamantpolitiek tijdens de bezetting en de heropleving van de Belgische diamantnijverheid na de oorlog. Zijn bijdrage, waarvan u hier de korte samenvatting vindt, ging over de beroving van de joodse diamantairs in de Tweede Wereldoorlog.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was Antwerpen uitgegroeid tot het belangrijkste diamantcentrum ter wereld, een situatie die in grote mate te danken was aan joodse immigranten. Deze controleerden de handel en vooral de import-export. Voor België en Antwerpen, de exclusieve thuishaven van deze economische activiteit, resulteerde de combinatie van de diamantnijverheid met de aanwezigheid van de joden in een niet te onderschatten inbreng van harde valuta. De vitale diamantindustrie kwam onder Duitse controle, werd grondig gereorganiseerd en gezuiverd van joodse invloed. De ont-

joodsing zou er echter betekend later doorgevoerd worden dan in de andere sectoren. De joodse diamantairs waren namelijk onmisbaar voor een gunstige bevoorrading van de Duitse oorlogsindustrie in harde valuta maar ook in industriële diamant.

In een eerste fase van de bezetting kozen de Duitsers voor een voorzichtige, haast vriendelijke aanpak. De nieuwe Duitse referendarissen moesten het vertrouwen van de sector winnen om medewerking te krijgen en om diamantvlucht te vermijden. Daartoe werd een verplichte melding afgekondigd van alle diamantvoorraden. De op deze wijze in kaart gebrachte goederen werden niet verbeurd verklaard maar wel voorgelegd aan de vertegenwoordigers van de Duitse oorlogsindustrie en in sommige gevallen gedwongen verkocht.

Het relatieve succes van deze politiek luidde vanaf 1941 een fase in waarin dwangmaatregelen werden genomen om de gevreesde diamantvlucht te beletten. Verplichte inbewaargeving werd verordend en ondernemingen van gevluchte diamantairs werden geliquideerd. De achtergelaten diamanten werden in beslag genomen en aan Duitsland verkocht. De opbrengst werd gestort op geblokkeerde rekeningen bij een bank onder Duitse controle en bleef in België. De geroofde industriële diamanten werden gebruikt in de Duitse oorlogsindustrie. Een aantal gevorderde diamanten werden echter door de geallieerden teruggevonden en aan België gerestitueerd. De meeste diamanten verdwenen echter spoorloos. Sporen wijzen naar Zwitserland en Argentinië.

Belgische diamantinstellingen werden

onder Duitse controle opgericht en speelden een controversiële rol. Enerzijds waren zij de uitvoerders van sommige Duitse richtlijnen, anderzijds hielpen zij ook joden. Dit neemt niet weg dat de diamantinstellingen een sleutelrol speelden in de uitvoering van een verplichte diamantaangifte en twee deponeringsplichten. Dit waren maatregelen die ondubbelzinnig leidden tot het scheppen van een gunstige basis voor de uitvoering van een inbeslagname⁽⁵⁾.

In de vragenronde, met als moderator Wouter Steenhaut, werd duidelijk dat er in het publiek een aantal nazaten aanwezig waren van gedupeerde diamantairs in de Tweede Wereldoorlog. Eric Laureys en Rudi Van Doorslaer probeerden hun vragen zo goed mogelijk te beantwoorden. Het rapport van de onderzoekscel Commissie Joodse Goederen is echter nog in voorbereiding. Naast personen uit de Antwerpse joodse gemeenschap daagden vooral vertegenwoordigers op van de syndicale wereld, van de diamantbeurzen en de patroonsorganisatie SBD. Wat de opkomst (ca. 90 personen) betreft was deze studiedag zeker geslaagd. Opvallend was wel de geringe aanwezigheid van de academische wereld. Dit was waarschijnlijk te wijten aan de verplichtingen van vele professoren als docent.

Dirk Luyten, vorser bij Soma, sloot de studiedag af. Hij wees erop dat hoewel de studiedag bedoeld was als een introductie en een stimulans voor verder onderzoek, er toch al enkele interessante vaststellingen konden gedaan worden. Zo viel in de verschillende bijdragen, wat het syn-

dicalisme en de arbeidsverhoudingen betreft, onder meer de specificiteit van de sector op. Het bijzondere karakter van het syndicale optreden vloeiende mede voort uit de economische kenmerken van de diamantindustrie. Deze sector was economisch erg gefragmenteerd, wat samenhang met een sterk gesegmenteerde arbeidsmarkt waar migrantenarbeid een speciale plaats innam. Verder wees Luyten op het belang van de volgende vraagstukken: de kennis over de ondernemingsstrategieën en de patroonsorganisatie en de evolutie van de krachtsverhoudingen tussen de verschillende diamantcentra.

De initiatiefnemers hopen dat de spin-off van deze studiedag zal leiden tot een continue impuls voor de navorsing van de diamantnijverheid, de diamantairs en de diamantbewerkers.

- (1) L. SAERENS, *Vreemdelingen in een Wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking*, Tielt: Lannoo, 2000.
- (2) Bernard Oppenheimer was de broer van Sir Ernest, de voorzitter van De Beers - ook wel het Ruw-syndicaat genoemd - die de geproduceerde voorraden diamant controleerde en op die manier zorgde voor prijsstabilisatie. De Beers was in Londen gevestigd. Door het oprichten van een slijperscentrum in Brighton zou, naast de controle op ruwe diamant en de verdeling ervan, ook de productie in Engelse handen komen.
- (3) Voor geïnteresseerden in deze materie is er het boek van W. GELDOLF, *Stockholm 1917. Camille Huysmans in de schaduw van titanen*, Antwerpen: Contact, 1996.
- (4) Soma plant een publicatie van de referaten van Yves Vassart en Raf Hillen in het tijdschrift *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*
- (5) E. LAUREYS, *De beroving van de joodse diamantairs in Antwerpen 1940-1944. Belangen van de Duitse oorlogsindustrie versus ontjoodsingspolitiek*. In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 5(2000)7, pp. 149-187.

'Apprenticeship, from the Middle Ages to Present'

Bart Willems, Amsab-VUB

Op 8 en 9 december 2000 organiseerden het Centrum voor de studie van Preïndustriële Productieprocessen en Arbeidsverhoudingen (PIPA-VUB, directeur prof. dr. H. Soly) en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV, directeur dr. M. Jacobs) in Alden Biesen een conferentie rond leertijd (apprenticeship). De conferentie beoogde kennisoverdracht via leertijd in langetermijnperspectief (Middeleeuwen tot 2000) en comparatief te onderzoeken.

De bijeenkomst had onder meer tot doel licht te werpen op verschillende aspecten die aan leertijd verbonden kunnen worden: via welke kanalen/systemen werd vakkennis overgedragen? Was leertijd gerelateerd aan de opkomst van ambachten? Leidde de veranderingen in sociale relaties zoals ze zich hebben voorgedaan tussen 1400-2000 tot fundamentele wijzigingen in de leertijd?

Het is ontgensprekelijk zo dat tot de 19e eeuw een beroep in eerste instantie al doende werd geleerd. Leren, werken en leven vonden vaak plaats onder één en hetzelfde dak. Het is pas recent dat de leertijd de eigenlijke uitoefening van een beroep voorafgaat. Welke de implicaties van deze transformatie zijn, werd nog on-